

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü
Araştırma ve Uygulama Merkezi**

**İKİNCİ ULUSLARARASI
MEVLÂNÂ, MESNEVÎ VE
MEVLEVÎHÂNELER
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

**18-20 Aralık 2002
Manisa Mevlevîhânesi**

Yayına Hazırlayan:
Yrd.Doç.Dr.Ünal ŞENEL

MANİSA - 2010

SUFİ-HÜRUFİ ŞAİRLER: CELÂLEDDİN RUMİ MEVLÂNE VE SEYİT İMAMEDDİN NESİMİ

Tamilla ALİYEVA*

Mevlâne ve Nesimi farklı dönemlerde yaşamışlardır. Doğum yerleri de ayrı idi. Ama düşünceleri, fikirleri aynı ... Bunun da nedeni vardı: Her ikisi örbeöz Türk idi. her ikisi humanist idi, çünkü koşuldukları tarikat da şunları talep ediyordu. her ikisi vatana, halkına bağlı idi. Her ikisinin güneşe benzeyen üstadı vardı: Şems Tebrizi, Fezlullah Neimi. Her ikisi akidesinin yolunda dar ağacına geden Hallac Mansuru yüzlerine örnek seçmişdiler.

Tanınmış Azerbaycan yazarı M.İbrahimov'un Nesimi hakkındaki makalesinde okuyruk: «Böyük Azerbaycan şairi ve mütefekkeri İ.Nesimi'nin hem şahsi, hem de yaratıcılık kaderi ağır, mürekkeb, çelişkili olmuştur. Son derece parlak ve mühtelif cehetli istidadı ile yüz zemanesinde isim çıkartmış, meşhurlaşmışdı. O tekce doğulub perveriş bulduğu Şirvan toprağında değil, yakın ve Orta Doğunun bir çok ülkelerinde de meşhur idi.

Bir başka edebiyatşinas M. Kuluzade «Nesimi yaratıcılığında humanizm ve mehebbet sorunları» adlı makalesinde yazıyor: «Böyük Azerbaycan şairi İ.Nesimi hele öz sağlığında sadece Azerbaycan'da değil, ondan çok uzaklarda, Türkiye'de, Irak, Suriye'de, Orta Asya'da derin nüfuz ve hürmet kazanmışdı. »

Nesimi hakkında denilen bu müdrik kelimeleri aynı ile Mevlâne'ye de ait etmek olur. Çünkü Mevlâne de sadece Anadolu'da meşhur değildi, onun şühereti bu toprağın serhedlerini aşmıştı. Mevlâne hakda Azerbaycan'da yazılan makalelerden birinde deniliyor: «Doğu vehdeti - vücud felsefesinin (panteizm) gürkemli nümayendesı, Doğunun Hegel'i Mevlâne Celaleddin Rumi efsanevi bir hayat yolu geçmiş, zengin edebi - felsefi miras koyub getmişdir.»

İster Mevlâne, isterse de Nesimi hakkında sadece Azerbaycanda, Türkiye'de değil, Orta Asya'da, yakın Doğuda değil, Batı ülkelerinde de binlerce eser yazılmıştır. Ama Mevlâne ve Nesimi deryası öyle bir deryada ki, oradan yüz yıllarla dürr arasan, yine bular. Çünkü bu deryaların dürrü bitmez, tükenmez. Bu yazıda Azerbaycan'da olan kaynaklara üstünlük verdik, bu kaynaklardan öğrendik ki, Nesimi Türkiyede de Azerbaycanda olduğu kadar araştırılıp, yüzlerle eser yazılmıştır. Bu araştırmalar barede duğrunu M. Kuluzadenin, F. Kasımzadenin eserlerinden öğrenmek olur. Ama bu işte Mevlana, Nesimi kadar şanslı değil. Sovyetlerin ciddi kadağaları, sansürü Mevlana hakkında geniş araştırma götürmeden izin vermeyib, sadece bazı makalelerde hürufilikden, sufilikden, panteizm konularına tokunarken Mevlâne'ye müraciet edilmişti.

1385 yılında Timur orduları uzun süre bu güzel diyarı savaş meydanına çeviriyor, kan su kibi akır. Bu zaman Şirvanşahlar toprağında insanları bu kaniçen hükümdara karşı muharibeye səsłayən bir tarikat - hürufilik meydana çıkar. Bu tarikatın yaratıcısı şair - filozof Fezlullah Neimi olmuştur. Nesimi onunla tanışlıktan sonra

* Doç. Dr., Azerbaycan

şairin fikirlerini kabul ediyor.

Eserlerinden anlaşılıyor ki, Nesimi yakın Doğunun gürkemli tarikat alimlerinin eserlerini mütalie etmiş, Azerbaycan şairleri ile birge Arap, Fars, Tacik yazarlarının eserleriyle yakından tanışmıştır. Onun eserlerinde C. Rumi, Şems Tebrizi, Ferideddin Ettarin ismi yanında İbn Sina, Mühiyeddin Arapı, Şibli, Kerhinin adı çekilir.

«Doğunun C. Rumi ve M.Şebüsterinin mütefekkir şairleri vehdeti - vücut, yani panteizmi tebliğ ederek insanı düşünmeye, öz varlığını idrak etmeye çağırır.

Panteistler insanı manevi cehetden tek milleşmeyi meslehet bilirdiler. Nesimi de C. Rumi, Şebüsteri, Nizami gibi insanı dünyanın yaratıcısı, ezeli ve ebedi adlandırıyor. »

Azerbaycanda basılan kitap ve Makalelerde hürufilik ve sufiliyin ismi F. Neimi ile bağlıdır. Ama hangi makalede Nesimiden danışılırsa, mutlaka Mevlânenin adı da çekilir. Onu da deyek ki, Neimi ile Nesiminin karşılaştırılması hakkında makaleler daha fazladır. Mevlânenin isminin az çekilmesi, ona sahifalarca makale hasr edilmemesi Sovyetlerin politikasıyla bağlı idi. Ama buna bakmayarak bir çok Azerbaycan taddikatçıları gerçeklikden kaçmamış, yaratıcılığı Mevlâne yaratıcılığı ile uygun gelen, belki de Mevlana adlı bir deryadan su içip eserlerini yaratan Nesimiden konuşarak Mevlâneye müraciet etmeyi de unutmamışlar. Bu hususta en fazla yazanlar H. Araslı, F. KASIMZADE, M. Kuluzade, B. Cahani, M. Abbaslı. Azerbaycanda yayınlanan yazılarda gösterilir ki, Nesimi Neim'ini, Mevlane Şems Tebriz'ini güneş sayıyor. M. Kuluzade yazıyor: «Nesimi Ferzullahıdün-yarı ışıklandırın Şems ve Yunus (güneş ve ay) gibi tarif ediyor. Onun camalibütün varlığı aydınlığa kark etmiştir. O güvheri hakikatdır, mekansız hazinedir » Yaratılışın manası, gayesidir. Hürufi etikadına göre Nesimi Ferzullahı Tanrı kibi resmediyor. Nesimi bütün insanları bu cür kemale çatmağa sesleyir, manevi-ahlağı tekamül ile yücelmeye, ülvileşmeye ve Tanrı ile beraber olmağa çağırır. O, Ferzullah hakda yazıyor:

Hak suretinde insan sensen gelen cahana

Ey Tanrı'nın sifeti alemde cavidansan.

«Şemsle tanışla Mevlâneye yeni doğuluş kibi olmuştur. Onun Şems Tebriziye olan aşkı hiç bir insani çersiveye sığan değil. Şems onun aşkı, ke-besi ve nehayet tanrısı olmuştur. Mevlâne Ş. Tebriziye hasr yaptığı kazellerinde onu «Allah» sanmıştır.

Mevlâne yazıyor:

Piri tarikatına odur

Derdim şudur, devam odur

Faş eleyim bu sırrı ben

Şemsin odur, hidam odur.

Nesimi istiyor ki, bütün insanlar onun üstadı kibi kemale çatsınlar, maneviy kayıt ahlaki tekamül ile yücelsinler. Tabii ki, Nesimi bu fikirleri Nesimi ile beraber Mevlânenin de almıştır. Çünkü dünyanın birçok araştırmacıları Nesimi yaratıcılığına Mevlânenin etkisinin çok olduğunu yazıyorlar.

Sufizmde olduğu gibi hürufilikde de insanın özünü derk etmesi me-selesi yün plandaydı. Bu yol ile insan «temizlenir, yükselir, yararlı olur. özünü derk eden insana gerçekler anlaşılıyor, küdretli varlığa dönüşüyor. Bunun için insan öz nefsi ile mücadile etmelidir. hürufizme göre, İnsan kâmil bir varlık olduğundan onun kalbi de, hareketleri de güzel olmalıdır. İnsanın hissi, idraki, düşüncesi kemal

hedinde durmalıdır. Çünkü insan bütün hadiselerin merkezinde duruyor. Mevlâne ve Nesiminin resmettiği insan bile insandır. Böyle bir kanaat hasil oluyor ki, her iki şairi bu tarikat bağlayan onun humanist yönü olmuştur. M. Kuluzade yazıyor: «Enel hakkı» tebliğ eden sufi panteistler de derin mistik perdede humanist emeller terennüm edirdiler. Mürüfelerde Allah yer yüzünde insan şahsında gürmek dünyada sülhü, seadeti, eşitliği yaratmağa hizmet ediyordu. "

İster Rumi, isterse de Nesimi şiirlerinde insanı doğanın en küdretli yaratıcısı gibi tarif ediyorlar. İnsan şahsiyeti her şeydir. Bütün evren onun ihtiyarındadır. O hem fatehdir, hem de mağlub, hem katre, hem derya, hem sadefdir, hem inci. İnsan iki dünyaya sığmayan varlığın fükünde duran hem halikdir, hem mahluk. İnsana hayatın bu kutsal servetine hoş güzle bakanlar koy seslerini kessinler. "

Nesimiye göre «yer yüzünü azere kark etmiş güneş insanda» tecella »etmiştir. Güvheri lamekan benim

Küvnü mekana sığmazam - deyen şair insanı güneş gibi mekansız adlandırır.

Mevlâne için de insan yaratılışların en alımı, şereflisi. Mevlana istiyor ki, insanların içi sevgi ile dolsun. Böyle olduk bu insanları birleri için candan keçerler, dünyanı istemezler, Döne onları ister. Gülden neşeli, selviden hürdür onlar, alkış ihtiyaçları yoktur. Bir birine secde ederler. "

her iki şair insanlar için önemli olan cehete tokunur: ahlak meselesine. Nesimi eserlerinde gösterir ki, var-devlet insana mutluluk vere bilmez. Kim seadeti bunda güürse, mutlaka yanılır. «Şair mülke, asıl-necebe güvenenleri eleştirir, aza tatmin olan mert insanlara yüzünü tutup diyor:

Bakma ki, çerhin-eli daima zehir vermiş sana,
Şerbete eyler seni bir gün de mehman kam yeme.

Nesimi yazıyor ki, insan için marifetden güzel süs yoktur. Adil insan zer için ömrünü boş yere sarf etmez.

Bu altın sevdasına kalbinde verme hiç mekan

Marifetçin ayrılan yerde altın olmaz, inan

Servetin artdıka bil ki, artacak derdü-serin

Sen ülentek parçalar ol serveti yalnız.

Yüksek beşeri düşünceler talgin eden «Arifi-rebbani (Arif olan ilahi şahsiyet) gibi tanınan Mevlâne ahlak meselesine ciddi yaşarak diyordu ki, teessübkeşliyin kerezli sebeblerini kerezli düşüncelerle servet ehtirasları ile bağlayarak bildiriyordu ki, böyle düşünceler insana üz yüksek beşeri müvkeyini, ilahi sifetlerini unutturur.

«Mevlâne için de başlıca deyer iyilik ve erdem. İyilik süzle değil, işle ortaya koyülür, yaşamın bütün alanlarında uygulanır. Erdem kütölöye karşı bile iyilik etmeyi gerektirir.

Mevlâne ve Nesimi için bütün insanlar kardaşdırlar. Onlar arasında hiç bir ayırım olmamalı. Ne dili, ne dini, ne rengi insanları birbirinden ayrı sokmamalıdır.

Melum olduğu gibi, Nesimi de Azerbaycanda tesevvüfi-felsefi şiirde gürkemli yer tutmakla beraber üz düvrünün yüksek düşüncelerine yol açanların birisi olmuştur.

Tesevvüf başkanları ise, insanlar arasındaki farkları, dinsel ayırımı manasız saymışlardır. C. Rumiye göre, «bütün insanlar kardeşdir, yer yüzü bütün insanların ortaklaşa ve barış içinde yaşamaları için gereken bir ülkedir. Bu ülkede senlik-benlik davalarına yer yoktur. Ne varsa Tanrının. Tanrı varlığını bülüşdürmek insana

yakışmaz. İnsanın üzü de tanrısal bir varlıktır. Bütün insanlar kardeş olduğundan inanc ayrılıkları, din değişiklikleri gereksizdir. önemli olan insanın olgunlaşması, yükselmesi, Tanrı seviyesine ucalmasıdır. »

M. Abbaslı Mevlânenin dini ayırım baresindeki fikirlerini şerh ederek yazıyor:
«Mahiyetde bülgü ve sayılar yoktur. Mahiyetde ayırma ve teklenme de yoktur. Biz daha önce güneş gibi bir varlık idik, su tek saf idik. O pak nur suret şekli olduk bina gülgeleri gibi sayılar de ortaya çıktı. Mancanakla Kasrı dağıtın. O zamanlar insanlar arasında fark ortadan çıkar. »

Mevlânenin fikrinde: Fark koyma heyvani ruhtur, beraberlik ise insani ruh. hindli de, kıpçak da, rumlu da, hebeş de - bunlar hamısı mezarda bir renge oluyor. O zahiri süs, hiyle ve kandırmanın üstünü örtmek için bir perdedir. Şair humanist olarak insanları zahiri farklar uzaklaşmadan, mehebbet ve aşk ateşi ile alovlanmaya çağırır. Büyük mütefekkirin fikrinde, insanlar arasında tarikat-mezheb kavğalarını çocuklar arasındaki dava-dalaşa benzetmek olur. Bu yerde Mevlânenin bu satırlarını söylemesek yakın ki, suç işlemiş ölüyoruz:

Yine gel ... Yine gel! Ne olursan ol, yine de gel.
hristian, mecusi, bütperest olsan yine de gel
Bu bir dergahımız umutsuzluk dergahı değildir,
yüz kez tûbveni bozmuş olsan bek yine eel.

Nesimi de tıpkı büyük üstadı Mevlâne kibi düşünür, büthane ile Kebe arasında fark koymur. Nesimi ilahileşmiş insanı ilahi güzelliğin bütün büt ve bütgedelere, kibleye karşı koyarak yazıyor ki, «Andolsun senin cemahtının güneşine, senden üzge şahım yoktur. Sen güzellik şahısan, senin yüzünden baş Allah yoktur ».

Nesimi panteist fikirleri tebliğ yaptığı zaman insanlar arasında ayırım düşüren ruhanileri eleştirir, onun fikrinde, bütün dinler aynı mahiyettedir:

Büthane ile Kebeni vehdetde fark eden
Me'nide balığ olmamış ol gerçi pirdir.

Nesiminin dini ayırım hakkındaki fikirlerinden konuşan M. Kuluzade yazıyor:
«Tovhid aleminde alçak nedir? yüksek nedir? hakikat yolunda müselman nedir, hristian nedir? Süret diyarında biz ve ben sühbetleri neye lazım? Mana aleminde ben ve biz sühbetleri yoktur. Dini ayırım neye gerekir? »

«Suret diyarı» ve «mana alemindeki» ben ve biz farklarına büyük Mevlana da tokunmuştur. Mevlana yazıyor ki, biri sevgilinin kapısını çalar, içeriden "kim o?" Sesi gelir. «Benim» deyer kapını çalan. Kapı kapanar. Bir yıl süren çileden sonra kapı yine çalmır. «Kim o?" Sorusuna böyle cevap gelir - «senim». Kapı açılır. Demek «mana aleminde» ben-sen yoktur, bu ikisi bir kişidir.

Nesimi de Mevlana kibi remzlerden üz edebi-bedii felsefi fikirlerinin ifadesinde çok meharetle istifade etmiştir. Onun dilinde remzi-metafor, remzi-felsefi, aynı zamanda dini-müvhumı semboller çoktur. Bunların bir kısmı hürufilik, panteist bakışları, hayat felsefesi ile bağlıdır, bir kısmı nazımlarda alınmış sembolik ifadelerdir. Nesimi hürufilik tarikatının tebliğini yansıtan eserler yazarken harf ve rakamlarda teşbeh suret gibi kullanıyor.

«Nesimi rakam ve harflari remzi makama üz hürufilik bakışlarını ifade maksadı ile mecazileştirir:

Geç igidlikle eliftek vahid.ol,

hakki gür Adem, hakka Sacid ol - diye iki dünyanı kendinde bulub eliftek vahid

olmağa, yani hakkı üzünde tecelli etmeye çağırır. «Kur'ani-Kerim» deki ayetlerini de remzi manada işletmiştir. »

Vehdeti-vucud bakışı ifade eden şair felsefi remzi manada diyor:

Vehdetin şehrinde seyran eylerem

Ben seni cismimde heyran eylerem

Gencimi Adem pünhan eylerem

Adem hem hakk, hem de insan eylerem.

Nesimi farsca yazdığı şiirlerde de aşk ve mehabbet, yarın vüsali ve s. bu kibi

simgeler dini tevevvür ve etikatlardan üstün tutulur, doğanın ve hayatın

güzelliklerine vurğunluk tarannüm olunur.

Mevlâne de dahiyane eseri olan "Mesnevi" de sembolik remz kibi «neyden istifade

ediyor, diyor ki, neyden çıkan ses Tanrı'dan ayrı düşen ruhun üzlem dolu, yanıklı,

tokunaklı sesidir."

Nesimi de Mevlana kibi doğa vurğunu olmuştur. Mevlana yazın güzelliğini, son

baharın hüznünü, kışın zulmünü eserlerinde remzlerle gösterir. Nesimi de tıpkı

üstadının şiirleri ile sesleşen şiirler yazıyor:

Bahar geldi, bahar geldi,

Yeşil donlu sahar geldi

Uzaklaş küsseden ey dil,

Elinde mey nigar geldi.

İnsan güzelliklerinden konuşan Nesimi remzlerden istifade ederek «Kur'ani -

Kerim» deki Turi-Sina Efsanesinden konuşuyor: Nesimi bir çok şiirlerinde ilahi

tecellenin mehz insanda gürtüne bileceğini, asil Tur dağının «insan kalbinden» ibaret

olduğunu tarannüm ederek «didar» arzusunda olanlara bildiriyordu ki , Musa Turi-

sına iken «İlahi, üzünü bana göster diye yalvaran o,« Lenterani »yani« Beni güre

bilmezsen »cevabını aldı. Nesimi diyordu ki, Allahı Turi Sina'dan değil, güzel

suretlerde, insanlarda arayın.

«O dünemin sufi şiirinde gül, rühsar, zülf, leb, mürgan, ebru, mey, saki, sevda ve s.

bir çok sözler remz şeklinde, mistik anlamlarda işlenir. Nesiminin de panteist

mazmun taşıyan felsefi lirikasında bu cür remzlere tesadüf ediliyor. XIV asrın

sosyal-siyasi şeraiti sonucunda Azerbaycanda da halkın zulmden şikayetlerinin

müeyyen ifadesi kibi sufi fikirleri geniş yayılmıştı. hallac Mansur, C. Rumi,

M.Şebüsteri kibi tarakkiperver panteist Sufilerin gürüşlerinin canlanması için

elverişli zemin oluşmuştu. »

Degerli araştırmacı M. Kuluzade remzlerin geldiği kaynağı düzgün bulmuş ve

bunun Mevlana ve Nesimi yaratıcılığında önemli yer tutduğunu söylemiştir.

«Mevlâne sanatı mabede sokar, sanatı ibadetten sayar. Onun için, hayatın her anı

davranış, şiir, musiki, sema, bütün güzel sanatlarla uğraşmaktan ibarettir. "

Nesiminin de Mevlana kibi sanata, musikiye munasibeti çok yakışmıştır:

Musikiye olan derin ilgi c. Rumi kibi şairlerin yaratıcılığına olan reğbetle bağlıdır.

Akı, Rumi sanatında hakk, ilahi vecd oymak remzi hesap olunur. Onun

mevleviyye tarikatına musiki mühüm etkidir. Nesimi de musikiye münasibetde

faal, gerçek âlemlerle; varlıkla, hayatla çok bağlıdır. O sanata, musikiye, dansa insanın

zorunlu ehtiyacı kibi bakırdı. »

Nesiminin de dili Mevlananın dili kibi sade, anlaşılır, asl halk dilidir: «Nesimide

birinci orijinallık onun sade dili ile yüksek edebiliyi birleştiren dilindedir. Onun dilinin bir çok damarları halk edebi dili ile, folklor şiir dili ile klasik edebi dili üzvü suretde birleşir. Nesimi şiirini okuyarken kişiye öyle gelir ki, guya bunlar 600 yıl bundan önce değil, bu gün yazılmıştır. »

Sen bana yar ol ki, künlüm birdehi Yar istemez,
Künlümün didarı sensin, üzge ne didar istemez
Sensiz yediğim her ne yesem derd ile kandır
Eel-eel dodağın şerbetine canımı kandır.

«Mevlânenin dili halk dilidir, halk farsçasıdır. Mevlana ne «Mesnevi» sinde, ne Divanında, ne nesr yazılarında klasik farscanı kullanmamıştır. Mektuplarında böyle meramını anlatmak isterken halk dilini işletmiştir. »

Nesimi aynı zamanda Mevlanadan ilhamlanarak onun şiirine nezire yazmıştır: «Rumi Doğu edebiyatında hayat hadiselerini ümumileştirmeyi, onlara felsefi mana vermeyi bacaran üstad sanatkarlar biri gibi meşhur olmuştur. Nesimi için Rumi tecrübesi faydalı idi. Dolayısıyla Nesimi üz fahriyesini Rumi'nin etkisi altında yazmıştır. Rumi diyer:

Sirler evi benim, hirge ve zünnar benim
Tebdir sahibi benim, uzak getme, uzak getme.

Nesimi:

Âyet-inne-enelhak bu narin nuriyem
hem minacat - tecelli, hem de kelimin Turiyem »

Böyük Azerbaycan yazarı M.İbrahimov Nesimi hakkında güzel ifade kullandı: "Prometey Edebiyat ve kültür tarihine yüksek gayeler yolunda fedakarlık remzi kibi dahil olmuştu. O ne edirdise, insanlar için ediyordu. İnsanların fikir ve vicdan azadlığı uğrunda mübarize tarihinde Nesimi de böyle kahramanlardandır. »

Biz ise Nesiminin isminin yanına bir isim de ekliyor: Mevlana. O da insanların fikir ve vicdan azadlığı uğrunda Nesimi kibi mücadile etti.

Rus yazarı Lev Ozerov Nesimi şiirlerine yüksek müsamahakâr yazıyor: «Nesimi şiiri 6 asrın karanlığını ışık şüası kibi yırtarak bize gelib ulaşmıştır. O şimdi de evvelki kibi nurlanır. Nesimi Döne lirikasının Kopernikidir. Kopernik diyordu ki, evrenin merkezinde yer değil, güneş durur. Nesimi ise diyor ki, evrenin merkezinde insan duruyor. İnsan da güneşdir. »

Böyük Nesimi çok yünü ile Mevlanadan benzediği kibi biz L. Ozerovun da sözlerini tıpkı Mevlanadan da ait ediyoruz. Çünkü, Mevlananın yazdıkları insanlar üçündür. İnsan onun eserlerinin baş kahramanıdır. İnsan taklidi güneş kibi onun eserlerinden bizlere nur dağıtıyor. Mevlana ve Nesimi eserleri güneş kibi ebedidir. Güneş her gün yeni doğulduğu kibi bu eserler de yeni gelen nesiller için yeniden doğulur.

M.İbrahimov. Odlar ürdunun Prometeyi. «Azerbaycan» dergisi, 1973, № 8, s.3.

M. Kuluzade. «Nesimi yaratıcılığında humanizm ve mehebbet Sorunları», Nesimi makaleler mecmuesi kitabı, Bilim, 1973, s.50.

G.Budağı. Mevlâne Celaleddin Rumi'nin türkce şiirleri. «Edebiyat» gazetesi, 1991, 15 Şubat.

M. Kuluzade. Nesimi mirasının ügrenilmesine dair. «Azerbaycan» dergisi, 1973,

№ 8, s.24.

F. KASIMZADE. Çağdaş Türkiye alimleri Nesimi ve hürufilik hakkında. «Azerbaycan» dergisi, 1969, № 7, s.199.

h. Araslı. İ.Nesimi, Bakü, Azərənşr, 1972, s.10.

M. Kuluzade. Böyük humanist. «Bilim ve hayat», 1973, № 9, s.3.

G.Budağı. Mevlâne c. Rumi'nin türkce şiirleri. «Edebiyat» gazetesi, 1991, 15 şubat.

M. Kuluzade. Böyük humanist. «Bilim ve hayat» dergisi, 1973, № 9, s.3.

G.cahani. Nesimi selefleri ile bazı yaratıcılık ilişkilerine dair. Bakü, «Bilim», 1973, s.199.

A.Gülpınarlı. Birinci Baskı yün süz, 1995, s.9.

A. Azizov. Ahlagi temizlik poeziyası. «Bakü» gazetesi, 1973, 15 agustos.

Türk ve Döne ünlüleri ensiklopedisi. Anadolu Yayınları, cilt III, s.1324.

Yine orada.

M. Abbaslı. yüksek beşeri hisslerin gürkemli terennümçüleri. Bakü, «Bilim», 1973, s.242.

M. Kuluzade. Böyük humanist. «Bilim ve hayat», 1973, № 9, s.3.

Z. Budakova, V. Aliyev. Nesimi dilinde remz. «Yıldız» dergisi, 1971, № 6, s.53.
Türk ve Döne ünlüleri kitabı, s.1324.

M. Kuluzade. Nesimi yaratıcılığında humanizm ve mehebbet problemleri. Bakü, «Bilim», 1973, s.61.

Mevlana. Edebiyatımızda şair ve yazarlar. II baskı, s.86.

A. Memmedov. Nesimi ve musiki. «Azerbaycan», 1973, № 8, s.149.

E. Cafer. Nesiminin büyüklüyü nedendir? «Azerbaycan» dergisi, 1973, № 8, s.80.

A.Gülpınarlı, s.7.

G.Cahani. Gösterilen makale, s.199.

M.İbrahimov. Gösterilen makale, s.9, s.19.